

Een bezoek aan het GROTE KNECHTSAND

Door Mr. T. Lebret

Een zeer groot deel van de *bergeenden* van West-Europa concentreert zich in juli, augustus en september in de Duitse Bocht, waar de vogels uit het waddengebied de vleugelrui doormaken (Hoogerheide 1942). De vogels doen hierover ca. 29 dagen (Hoogerheide 1958), waarin ze niet kunnen vliegen. Gedurende een week of zes zijn er enorme aantallen bijeen. Daarna verspreiden de vogels zich geleidelijk en keren in het najaar terug naar hun broedgebied. Die uit de noordelijkste delen ervan (Scandinavië) blijven in het waddengebied hangen of zakken af naar het zuiden van het Noordzeegebied en NW-Frankrijk.

In 1954 werden de ornithologen in de landen rondom de Noordzee opgeschrikt door berichten, dat de Royal Air Force met bommenwerpers oefende boven het Grote Knechtsand, waarbij zeer grote aantallen *bergeenden* werden gedood. Gelukkig bleken regelingen mogelijk waardoor herhaling werd voorkomen (Goethe 1957). Hoewel de kruitdamp dus is opgetrokken, behield het woord „Knechtsand” voor Henri van der Vloet en mij, „Tadornomaan” als wij zijn, een magische klank. Toen Dr. Goethe ons tegen augustus 1963 voor een bezoek aan het Knechtsand uitnodigde, werd deze invitatie dan ook enthousiast aanvaard. Helaas was Van der Vloet uiteindelijk verhinderd. Ik was dus de enige Hollander die de tocht mee maakte. De Canadees-Schotse ornitholoog Young was de andere buitenlander.

Onnodig te zeggen, dat een boottocht in de Waddenzee geheel op het tij gebaseerd is en dat andere variabelen dus niet meer vrij te kiezen zijn. Doordat wij op 27 augustus waren aangewezen, moest het weer die dag voor lief worden genomen: windkracht 7 en een meestal bewolkte lucht met „vuile” buien.

's Morgens om 6 uur kwamen wij na een nachtelijke hoefijzerrit om de Jade-boezem van twee en een half uur bijeen in het garnalenvissershaventje van Dorumer Neufeld. Dit ligt op de westzijde van het schiereiland tussen de Elbe en de Wezer, even ten noorden van Bremerhaven. Eenmaal hier aangekomen, wilden wij de tocht natuurlijk doorzetten, al werden wij ervoor gewaarschuwd, dat de zeegang het waarnemen sterk zou belemmeren. Dat bleek ook het geval: onze boot, de DOR 15 kreeg al spoedig zoveel water over, dat de kijkerlenzen alleen in de stuurhut vrij van zout water konden worden gehouden.

Vlak onder de kust zagen we wat *wintertalingen* en *wilde eenden*, later nog enkele *eidern*, maar al gauw was het waarnemen onmogelijk. Via het Dorumer- en het Padingbüteler Tief kwamen wij in het brede en bij laag water nog ca. 11 meter diepe Robins Balje, de geul die het Knechtsand in het zuiden begrenst. Een soortgelijke geul ligt in het noorden. Uitlopers van beide geulen isoleren het Knechtsand aan de landzijde vrijwel geheel en aan de westzijde ligt de Noordzee. Dit isolement lijkt mij van belang, omdat bergeenderuipaals een grote mate van bescherming verleent. Hierbij moeten wij in aanmerking nemen, dat de wadden hier niet (meer) door een eilandenrij, fragmenten van de oude schoorwal, worden beschermd. Het oostelijkste van de Oostfriese eilanden is Wanger-

oog. Van hier tot de Sleeswijkse kust is ca. 60 km. Van Cuxhaven naar het noorden ligt ca. 65 km waddengebied tot het eerste eiland: Pellworm. Hemeelsbreed is de afstand Wangeroog-Pellworm ca. 90 km.

Deze open ligging hangt ongetwijfeld samen met de uitschurende werking van de estuariën van de Wezer en de Elbe. Iets westelijker ligt bovendien de Jade, die door het vloedkomeffect van de Jadeboezem zichzelf op diepte houdt, waardoor Wilhelmshaven voor grote schepen toegankelijk blijft. Al met al ligt het gebied dus volkomen open aan de zeezijde, terwijl Jade, Weser en Elbe het doorsnijden. De platen in dit gebied zijn dan ook veel grilliger en bewegelijker dan elders in de Waddenzee.

Wel ontstaan plaatselijk soms zulke hoge platen, dat ze ook bij vloed niet onderlopen, waarbij ook duinvorming kan optreden. Tot voor kort was dit het geval op de noord-westpunt van het Grote Knechtsand en er ontwikkelde zich een kolonie *visdiefjes*, terwijl ook *strandplevieren* en *scholteksters* er kwamen broeden. De laatste jaren neemt dit deel van het terrein echter weer sterk af. Een vergelijkbaar terrein is de Scharhörn, ten noordoosten van het Knechtsand, waar dit jaar een 3000 paar *grote sterns* broedden (1963).

Na ongeveer twee uur varen, waren wij in iets rustiger water, op enkele honderden meters van het Grote Knechtsand gekomen. Het was nu weer mogelijk de kijkers te gebruiken en al gauw ontdekten we grote troepen *bergeenden*, die op de toch nog woelige golven lagen te dobberen. Naar schatting waren het er ca. 2000. Toen de boot dichterbij kwam gingen er van deze troep telkens groepjes op de wieken. Deze wieken hadden onze bijzondere aandacht: het was nl. bij al deze vogels duidelijk te zien, dat zij nog maar nauwelijks door de rui heen waren: de grote slagpennen waren nog niet volledig uitgegroeid. Hierdoor hadden deze *bergeenden* stompe, „kievitachtige” vleugels. Geleidelijk gingen er steeds meer *bergeenden* op de wieken, zodat er tenslotte niet meer dan enkele honderden overbleven, die zwemmend er van door gingen. Van een deel dezer vogels mag worden aangenomen, dat zij nog niet konden vliegen.

Intussen zaten er meer naar achteren, tegen de rand van de slikken, enorme aantallen vogels: meeuwen, steltlopers en *bergeenden*. Vooral deze laatste zaten plaatselijk zeer dicht opeen. Ik durfde met mijn schatting niet hoger te gaan dan 15.000, maar Dr. Goethe en Dr. Requate verzekerden mij, op grond van hun ervaringen bij het tellen vanuit vliegtuigen, dat er stellig 30.000 *bergeenden* in het gebied aanwezig waren. Dit aantal lijkt enorm, maar het betekent toch een achteruitgang sedert een jaar of vijf geleden, toen er waarschijnlijk ca. 75.000 tot 100.000 *bergeenden* bij het Knechtsand ruiden. Vermoedelijk heeft er een verschuiving plaats ten gunste van het naburige Trischen, ten noorden van de Elbemonding. Dergelijke verschuivingen werden ook vroeger al opgemerkt (Goethe 1961a).

Het water was intussen al een heel eind gevallen en de DOR 15 werd aan de grond gezet, waarna wij met de sloep naar de slikken gingen om het voedselbiotoop van de *bergeenden* nader te bezien. Ik zou dit willen karakteriseren als een grote uitgestrektheid van licht zandige slikken met opvallend weinig relief. Priel en stroomruggen ontbraken nagenoeg geheel. Het water liep hierdoor op vele plaatsen niet weg en vormde uit-

gestrekte plassen van enkele centimeters diepte. Wel was er een heel duidelijke zonerings: priel (water), mossel- en hartschelpenzone, zandplaat. De activiteit van de *bergeenden* was duidelijk te zien door de aanwezigheid van talloze „spoelkuilen”. Deze ontstaan wanneer de *bergeenden* in ondiep water door snelle roeibewegingen met de poten de bodem loswoelen, waarna deze met de snavel wordt doorzocht. Een fraaie foto van zo'n kuil is te vinden bij Goethe (1961b). Wij vonden de kuilen globaal in de „bovenrand” van de zeegraszone en in de aangrenzende slikzone. De dichtheid van de kuilen was hier en daar aanzienlijk, zelfs zo dat er nauwelijks enkele meters tussenruimte was. Meestal was deze afstand echter in de orde van 10-30 meter. Behalve spoelkuilen troffen wij ook grote hoeveelheden grijsgele uitwerpselen van de *bergeenden* aan, waarvan een aantal werd verzameld voor onderzoek naar herkenbare schelpfragmenten. Dr. Requate meent dat vooral hartschelpen (*Cardium*) en nonnetjes (*Macoma baltica*) en wadslakjes (*Hydrobia*) worden gegeten. Deze soorten waren in enorme hoeveelheden aanwezig. Het zou stellig nuttig zijn, indien de dichtheidscijfers van deze soorten op het Knechtsand zouden kunnen worden vergeleken met die welke bij het Nederlandse waddenonderzoek worden gevonden. Intussen gaat het voor de *bergeenden* niet alleen om de voedselconcentratie, maar vooral om de grootte van de schelpen, althans bij *Cardium* en *Macoma*, waarvan waarschijnlijk alleen de kleine exemplaren (orde van grootte 5 mm) worden gegeten. Het zou interessant zijn als men de maximale grootte zou kennen waarin de verschillende schelpdieren nog door de *bergeenden* worden gegeten. Ook het dagverbruik per vogel zou belangrijk zijn.

Toch geloof ik, dat de voedselopbrengst van de slikken bij het Knechtsand niet de hoofdfactor is, voor de enorme concentraties van ruiende *bergeenden*. Het gaat om een samengaan van de volgende factoren:

1. Grote platen omgeven door brede en diepe geulen (veiligheid tegen verstoren);
2. enkele hoge delen van de platen moeten bij stormweer de *bergeenden* nog juist voldoende luwte bieden;
3. Bij eb moeten er grote uitgestrektheden tamelijk vlak slik met veel oppervlaktewater blootkomen, waar voldoende voedsel aanwezig is.

Het is duidelijk dat deze drie punten niet altijd samengaan. En waar zij wel samengaan is er toch slechts sprake van een labiel en dus tijdelijk evenwicht. De zeldzaamheid, of zo men wil: onwaarschijnlijkheid van een dergelijke situatie brengt mee, dat een zeer groot deel van de bergeendebevolking van Westeuropa zich op die enkele plaatsen concentreert. Dit verspreidingstype, waarbij de gehele bevolking van een soort bijeen is in enkele zeer grote troepen, vertoont enige overeenkomst met dat van de ganzen in de winter. Ook deze concentreren zich in een betrekkelijk klein aantal gebieden met optimale factoren. Deze gebieden verdienen dan ook bijzondere aandacht van de natuurbescherming. Voor de ruiplaatsen van de *bergeenden* geldt dit nog in versterkte mate, omdat de vogels in de ruitijd niet kunnen vliegen en dus bijzonder kwetsbaar zijn. Het is te

hopen, dat de Duitse natuurbeschermers er in zullen slagen de bergeenderuiplaatsen in dit deel van de Waddenzee blijvend te beschermen.

Litteratuur:

Goethe, Friedrich, 1957: Über den Mäuserzug der *Brandenten* (*Tadorna tadorna* L.) zum Grossen Knechtsand. In: Fünfzig Jahre Seevogelschutz. Hamburg.

— 1961a: The moult gatherings and moult migrations of *Shelduck* in north-west Germany.

— 1961b: A survey of moulting *Shelduck* on Knechtsand.

Hoogerheide, J. en W. K. Kraak, 1942: Voorkomen en trek van de *Bergeend*, *Tadorna tadorna* (L.), naar aanleiding van veldobservaties aan de Gooise kust. *Ardea* 31, 1—19.

Hoogerheide, C. en J., 1958: Slagpenrui van de *Bergeend*, *Tadorna tadorna* (L.), in *Artis*. *Ardea* 46, 149.

Het adres van de schrijver luidt: Mr. T. Lebret, Populierenlaan 7, Middelburg.